

Hvordan gør det en forskel?

Evaluering af

Din tro, min tro, og hvad vi sammen tror

Kirsten Grube
Center for
Ungdomsstudier (CUR)

November 2011

Hvordan gør det en forskel?

Evaluering af *Din Tro, min tro, og hvad vi sammen tror*

Rapporten er udarbejdet af

Kirsten Grube

Center for Ungdomsstudier (CUR)

Indholdsfortegnelse

1. Indledning	4
2. Hvad gjorde vi i praksis?	6
<i>- om projektets tilgang</i>	
3. Har besøgene en "virkningshistorie"?	14
3.1 Hovedparten har en god oplevelse	14
3.2 Gæstelærernes formidling	16
3.3 Øget viden om de tre religioner	17
3.4 Besøgene og udviklingen af en individuel trosforståelse	21
3.5 Øget respekt for religiøse mennesker	23
3.6 Mange bliver positivt overraskede over troende mennesker	25
3.7 Oplevelsen af ansigt-til-ansigt-mødet	27
3.8 Får de en større nysgerrighed efter at vide, hvad mennesker tror på og at lære religiøse mennesker at kende?	28
4. Opsummering	31
Litteraturliste	

1. Indledning

For godt seks år siden startede ”Din tro, min tro, og hvad vi sammen tror” som pilotprojekt til bedre forståelse religionerne imellem. Folke- og privatskoler i København, Frederiksberg, Tårnby og Dragør Kommune på 3.-10. klassetrin er siden i større målestok blevet tilbudt et gæstelærerteam bestående af en kristen, en muslim og en jøde.

Formålet med projektet, der er blevet kaldt *”Din Tro, min tro, og hvad vi sammen tror”* er at medvirke til, at der blandt eleverne opbygges et religiøst, etisk og moralsk grundlag for gensidig forståelse og respekt for de forskellige religioner. Det handler ikke om, at eleverne skal lære, at det er godt at være ens, men om at eleverne får en forståelse for noget af det, der betyder noget for de enkelte religioner. Det er hensigten, at de deltagende gæstelærer-teams giver eleverne et billede af, hvordan religiøse mennesker kan tale sammen, selvom der måske ikke er enighed om vigtige livs-spørgsmål. Det er ligeledes tanken, at samarbejdet mellem team-medlemmerne skaber nogle samarbejdsnetværk og god kommunikation mellem repræsentanter fra lokalområdets forskellige trossamfund. Idéen er, at de netværk kan gå hen og blive et redskab for skolerne og lokalområdet i forhold til at forebygge konflikter, hvis der skulle opstå religiøse/etniske spændinger i området. Der sættes derfor grundlæggende fokus på, at projektet bidrager til, at eleverne udvikler en medborgerskabsforståelse, der fra et større perspektiv også skal bidrage til at styrke integrationsindsatsen og øge sammenhængskraften.

Denne evaluering sigter på at finde ud af, om projektet reelt gør en forskel for de deltagende elever. Er gæstelærerbesøget blot en spændende, men forbigående oplevelse, som ikke huskes, efter teamet har forladt klasseværelset? Eller sætter besøgene nogle spor, som er med til at ”danne” eleverne, så de på en reflekteret og inkluderende måde – uden at udviske forskelle – forholder sig til deres egen religion (eller måske mangel på samme) og andre religioner og udvikler en nysgerrighed og et sprog, der gør at de kan indgå i samtaler om eksistentielle og religiøse spørgsmål? Svaret er, at det i høj grad er det sidste. Gæstelærerbesøgene gør en forskel – og endda ikke en ubetydelig forskel.

Vi vil i denne evalueringsrapport forsøge at tegne et billede af, hvordan besøgene har været med til at gøre en forskel, f.eks. når det gælder en øget viden om andre religioner, en øget respekt for repræsentanter for andre religioner, nye perspektiver og en større nysgerrighed.

Rapporten har følgende afsnit:

2. Hvordan gjorde vi? Om projektets tilgang og en beskrivelse af respondenterne i undersøgelsen

3. Har besøgene en 'virkningshistorie'?

3.1 Oplevelsen af besøget

3.2 Gæstelærernes formidling

3.3 Øget viden om de tre religioner

3.4 Besøgene og udviklingen af en individuel trosforståelse

3.5 Øget respekt for religiøse mennesker

3.6 Mange bliver positivt overraskede over troende mennesker

3.7 Oplevelsen af ansigt-til-ansigt-mødet

3.8 En større nysgerrighed og lyst til at snakke med andre om tro og religion

4. Opsummering

En opsummering af undersøgelsens resultater

Ud over at rapporten skal bruges i forbindelse med en ministeriel afrapportering, er rapporten i høj skrevet for at kvalificere og udvikle på projektet fremover.

Målgruppen for rapporten er derfor i høj grad projektleder og arrangørgruppe.

Samtidig er håbet, at lærere, foreningsledere, konsulenter og andre, der til dagligt arbejder med unge og udvikling af medborgerskab og "religiøs dannelse", vil have glæde af at læse rapporten.

Vi har tilstræbt at skrive rapporten i et sprog, der gør den rimelig bredt tilgængelig – samt at udarbejde en rapport med et omfang, der gør, at der også er en realistisk chance for, at den vil blive læst af de aktører, der er med at udforme de overordnede rammer for de fremtidige integrationsmæssige satsninger og de reflekterende praktikere, der fylder rammerne ud med aktiviteter og engagement.

Tak til ...

- Tak til de lærere, som midt i en travl hverdag prioriterede at opfordre deres elever til at udfylde spørgeskemaet, finde elever til interviews m.fl.

- Tak til de elever, som valgte at bruge tid på at udfylde spørgeskemaet, og som sagde ja til at blive interviewet.

2. Hvordan gjorde vi i praksis – om projektets tilgang

Hensigten med dette afsnit er at redegøre for, hvordan vi gennemførte undersøgelsen, og vi vil beskrive hvilke unge, der deltager i undersøgelsen ud fra en række forskellige variable: Køn, klasse, etnicitet, religiøs selvforståelse og religiøs tilgang. Variable, som løbende indgår i undersøgelsens analyser.

Hovedparten af undersøgelsens empiri er indsamlet via spørgeskemaer, der blev besvaret og udfyldt i årene 2009-2011 på 6.-10. klassetrin.

Spørgeskemaet blev udarbejdet med afsæt i følgende temaer:

- Køn, alder, klasse, religiøs baggrund, religiøs selvforståelse, betydningen af troen i hverdagen, niveauet af tolerance og respekt for andre religioner.
- Tilfredshed med besøget og indtrykket af gæstelærernes formidling.
- Hvorvidt eleverne oplevede, besøget gjorde en forskel i forhold til:
 - Viden om de tre religioner (kristendom, islam og jødedom)
 - Viden om ligheden og forskellen mellem de tre religioner
 - Et højere niveau af individuel trosforståelse – udvikling af større 'selvaccept' af egen tro.
 - Øget respekt for andre religioner, og hvorvidt man blev positivt overrasket over troende mennesker
 - Hvorvidt man fik nye perspektiver på religiøse mennesker og blev mere nysgerrig efter at finde ud af, hvad religiøse mennesker tror på.
 - At man fik lyst til at snakke med andre om besøget.

Gæstelærer-teamene fik spørgeskemaerne med sig ud i forbindelse med besøgene. De sidste 10-15 min. blev brugt på at udfylde spørgeskemaerne. Derefter blev spørgeskemaerne indsamlet og indtastet.

Det er CUR's erfaring – i forbindelse med tidligere undersøgelser - at der generelt er metodiske vanskeligheder forbundet med at få 3.-5. klasse til at udfylde spørgeskemaer (Grube & Østergaard 2008). Vi valgte derfor på disse klassetrin at foretage to fokusgruppeinterviews med i alt syv elever, hvor vi belyste nogle af de samme temaer, som indgår i de spørgeskemaer, der har 6-10. klasse som målgruppe.

Hvem deltager i undersøgelsen?

I det følgende vil vi beskrive, hvad der karakteriserer de respondenter, der valgte at udfylde spørgeskemaet. Vi redegør for de almindelige variable (køn, klasse) og beskriver respondenternes generelle religiøse selvforståelse og niveauet af tolerance. Det interessante i den forbindelse er nemlig at finde ud af, hvordan besøgene f.eks. påvirker religiøse mindretal blandt eleverne og elever med henholdsvis et højt eller et lavt niveau af tolerance.

Hvor mange elever?

I alt 477 fra 14 skoler i Storkøbenhavn deltog i undersøgelsen. Derudover deltog i alt syv elever fra to skoler i to fokusgruppeinterviews på to forskellige skoler. Interviewene vil blive inddraget i nærværende rapport i det omfang, det er relevant.

Fordelingen på køn

Der er lidt flere piger end drenge, der har besvaret spørgeskemaet. 45,7 pct. er drenge, og 54,3 pct. er piger. Der tages naturligvis højde for denne kønsforskel undervejs. Her er det i øvrigt vigtigt at nævne, at køn i denne undersøgelse ikke spiller nogen nævneværdig rolle for besøgenes "virkningshistorie". Piger og drenge reagerer på samme måde i forhold til, hvor tilfredse de er med besøgene, hvad de oplever, og hvad de får ud af det.

Flest besvarelser i 6. og 8. klasse

Besvarelserne fordelt på klassetrin afspejler naturligvis, hvilke klassetrin der modtog flest besøg. Det viser sig i den forbindelse, at flest elever i 6. klasse og 8. klasse valgte at udfylde spørgeskemaet:

	Pct.
6. klasse	30,8
7. klasse	14,0
8. klasse	51,8
9. klasse	0,0
10. klasse	3,4
I alt	100,0

Tabel 1. Respondenternes fordeling på klassetrin.

For ikke at tegne et "skævt" billede, eftersom 7. klasse er underrepræsenteret, 10. klasse er marginalt repræsenteret, og 9. klasse ikke er repræsenteret, vil vi løbende tage højde for klassetrin, og der vil i de tilfælde, hvor der ses på forskelle på klassetrin, først og fremmest ses på forskellene mellem 6. og 8. klassetrin.

Etnisk baggrund

63,3 pct. af eleverne er etnisk danske elever, mens 17,8 pct. har en anden etnisk baggrund. 18,9 pct. af eleverne har enten en mor eller en far, som er født i et andet land end Danmark. Storkøbenhavn har en høj andel af unge med anden etnisk baggrund, hvilket naturligt afspejles i denne undersøgelse.

Den religiøse selvforståelse

Hvad vil respondenterne i undersøgelsen sige om deres religiøse ståsted – hvad er deres religiøse selvforståelse?

	Procent
Jeg ser mig mest som kristen	46,2
Jeg ved ikke, hvad jeg tror på	15,1
Jeg ser mig mest som muslim	14,7
Jeg ser mest mig selv som ateist	14,3
Jeg tror på lidt af hvert	5,5
Jeg ser mest mig selv som buddhist	2,6
Andet	2,3
Jeg ser mest mig selv som jøde	0,2

Tabel 2. Respondenternes religiøse selvforståelse. Kategorien "Andet" dækker blandt over satanisme, Jehovas Vidne, "Mine egne overvejelser" og "Hindu"

Næppe overraskende er der flest respondenter (46,2 pct.), der ser sig selv som kristne. Dernæst er der en forholdsvis stor tvivlergruppe (15,1 pct.), som ikke er afklarede med, hvad de tror på. Og så er der to næsten lige store grupper – henholdsvis 14,7 pct. og 14,3 pct., der vil kalde sig henholdsvis muslimer og ateister. Derudover er nogle mindre grupper, som tilkendegiver, at de er buddhister, og "at de tror på lidt af hvert". Andelen af ateister er væsentligt højere, end det er tilfældet i tilsvarende undersøgelser, hvor andelen af ateister som udgangspunkt ligger på seks-otte pct. (Grube & Østergaard 2010). Der er altså flere i denne undersøgelse, der har afklaret sig "negativt" i forhold til en eventuel religiøs verdensanskuelse. Eftersom kun ganske få pct. af eleverne er jøder, er det værd at bemærke, at den jødiske gæstelærer i markant grad er det mest "fremmede" indslag, eleverne præsenteres for – og dermed også er den gruppe, som vi senere skal se, som de får mest ny viden om.

Hvis vi ser på gruppen af unge med anden etnisk baggrund er langt flertallet muslimer – nemlig 63,9 pct. Her befinder også en ret stor andel af elever med en kristen selvforståelse, nemlig 13,3 pct. og buddhistisk selvforståelse, nemlig 9,6 pct.

Niveauet af trosafklaring blandt respondenterne

Det er interessant at finde ud af, om besøget af gæstelærerteamet reelt har indflydelse på dels de unges religiøse selvforståelse. Den største gruppe (39,6 pct.) tilkendegiver, at de "sådan nogenlunde" ved, hvad de tror på. Dernæst er der to næsten lige store grupper, der befinder sig i hver sin ende af "trosafklarings-spektret": En femtedel (20,4 pct.) ved præcist, hvad de tror på, og tilsvarende en femtedel (22,8) tror ikke rigtigt på noget. Så er der en 'midtergruppe', der fordeler sig på 9,8 pct., der har "mange spørgsmål i forhold til det at tro", og 7,4 pct., der synes, "det er svært at tro". Der tegner sig således et lidt broget billede af respondenternes trosafklaring. Hvis vi imidlertid sammenholder niveauet af trosafklaring med den religiøse selvforståelse, viser der sig følgende interessante mønstre:

	Ser mig selv som kristen	Ser mig selv som muslim
Jeg ved præcist, hvad jeg tror på	14,2	75,4
Jeg ved sådan nogenlunde, hvad jeg tror på	65,2	21,7
Jeg har mange spørgsmål om tro	12,3	1,4
Jeg synes, det er svært at tro	5,7	1,4
Jeg tror ikke rigtig på noget	2,8	0,0
I alt	100,00	100,00

Tabel 3. Den religiøse selvforståelse fordelt på individuel trosafklaring.

75,4 pct. af muslimerne angiver, at de præcist ved, hvad de tror på. Langt hovedparten af muslimerne har altså en ret solid opfattelse af, hvad det vil sige at tro. Det bekræftes af en tilsvarende undersøgelse af unges tro og livstolkning, der tilmed peger på, at gruppen af unge med anden etnisk baggrund med en muslimsk selvforståelse – set over en 15-årig periode – tror væsentligt ”mere” end gruppen af etnisk danske unge (Grube & Østergaard 2010).

De etnisk danske unge er i nærværende undersøgelse da også væsentligt mindre ”religiøse” og er noget mere famlende over for det individuelle trosgrundlag. Således er der i denne gruppe 65,2 pct., der angiver, at de nogenlunde ved, hvad de tror på, mens blot 14,2 pct. angiver, at de præcist ved, hvad de tror på.

Hovedparten af dem, der har en forankret tro, er muslimer. Muslimske elever er derfor interessante at undersøge. I rapporten vil vi fremover først og fremmest sammenligne denne gruppe med gruppen af elever, der har en kristen selvforståelse. Spørgsmålet er da, hvordan besøgene spiller en rolle for henholdsvis de ”trosafklarede” muslimer og de mindre ”trosafklarede” elever med en kristen selvforståelse. Stiller man flere eller færre spørgsmål til det at tro efter besøget? Det vil vi senere se på.

Troens betydning for hverdagslivet

En anden vinkel til at blive lidt klogere på trosafklaringen blandt respondenterne er at spørge ind til, hvordan de oplever, troen påvirker deres hverdagsliv. En ting er at tro på noget bestemt og at være mere eller mindre afklaret i forhold til dette – men hvad betyder det reelt i forhold til hverdagslivet?

	Procent
Min tro har ingen betydning for mit hverdagsliv	42,3
Min tro kun lidt betydning for mit hverdagsliv	30,6
Min tro har nogen betydning for mit hverdagsliv	15,7
Min tro har stor betydning for mit hverdagsliv	10,0

I alt	100,00
-------	--------

Tabel 4. Troens betydning for hverdagslivet

Knap halvdelen (42,3 pct.) af respondenterne angiver, at deres tro slet ikke har nogen betydning for deres hverdagsliv, 30,6 pct. anfører, at den spiller en lille rolle, og 15,7 pct. angiver, at den har nogen betydning. For en ud af 10 har troen en stor betydning i hverdagslivet. Når det gælder den sidste gruppe, er det igen – og endda i endnu højere grad - gruppen af muslimske elever, der trækker statistikken op. Vi har i den nedenstående tabel sammenholdt troens betydning i hverdagslivet for henholdsvis gruppen af kristne og gruppen af muslimer:

	Ser mig selv som kristen	Ser mig selv som muslim
Min tro har stor betydning for mit hverdagsliv	2,8	50,7
Min tro har nogen betydning for mit hverdagsliv	16,0	36,2
Min tro kun lidt betydning for mit hverdagsliv	50,5	13,1
Min tro har ingen betydning for mit hverdagsliv	30,7	0,0
I alt	100,0	100,0

Tabel 5. Troens betydning for hverdagslivet fordelt på religiøs selvforståelse.

Som det ses, tegner der sig en betydelig afstand mellem gruppen af muslimer og gruppen af kristne. Blot 2,8 pct. af eleverne med en kristen selvforståelse angiver, at troen har stor betydning for deres hverdagsliv, mens 50,7 pct. af muslimerne angiver det samme. Spørgeskemaundersøgelsen er jo en "selvrapporteringsundersøgelse", og der kan være stor forskel på, hvordan man lige forstår "hverdagsliv". Måske er der også tale om, at det kan være vigtigt udadtil at udtrykke, at troen spiller en vigtig rolle. Under alle omstændigheder tyder det på, at der er væsentligt flere troende muslimer end det, man måske kunne kalde "kulturmuslimer". Ovenstående tabel understreger igen vigtigheden af at se på forskellen på elever med en kristen og en muslimsk selvforståelse – hvilket også vil være tilfældet i de senere afsnit, hvor vi vil se på, om besøgene gjorde en reel forskel eller ej.

Der er mange andre ting på dagsordenen end lige emnet tro i 6.-10. klasse!

Selvom en ret stor del reelt angiver, at de tror på noget, og at de måske også er afklarede i forhold hertil – er det generelt ikke noget, der fylder specielt meget i hverdagslivet – bortset fra den ret store gruppe af muslimer. Der er mange andre ting på dagsordenen, når man går i 6.-10. klasse. Tro er ikke tabu – det er bare ikke nødvendigvis specielt interessant at snakke om i sammenligning med f.eks. emner som venner, fester og kærlighed (Grube & Østergaard 2010).

At tro måske ikke fylder så meget i hverdagen, afspejler sig også ret klart i de snakke, eleverne har med deres venner. Flertallet, 63,8 pct. snakker sjældent eller aldrig med venner og klassekammerater om religion og tro, en tredjedel, 33,0 pct.

tager af og til tros-snakken, mens kun 3,2 pct. er så optaget af tros-spørgsmålet, at de ofte taler med deres venner om emnet. Der er reelt andre – og mere interessante ting – på dagsordenen.

Det forhold, at de muslimske unge beskriver sig selv som mere "trosafklarede", og at troen betyder noget i hverdagen, har også en vis afsmittede effekt på de samtaler, denne gruppe har med andre. 8,7 taler ofte med deres venner om religion og tro, 60,9 pct. tager af og til denne snak, mens blot en tredjedel (30,4 pct.) sjældent eller aldrig snakker med tro og religion med deres venner eller klassekammerater. For gruppen af muslimske unge er tro og religion altså ikke først og fremmest et privat anliggende – men er også noget, som man gerne vil dele med sine relationer.

Det er "in" at være tolerant over for andre religioner

En af hensigterne med *Din tro, min tro, og hvad vi sammen tror* er at være med til – på konstruktiv vis – at udfordre respondenternes stillingtagen til, respekt og tolerance over for forskellige religioner. For at blive klogere på, om det er lykkedes at ramme den hensigt, kan det være relevant at "tage temperaturen" på respondenternes tolerance – for i den forbindelse at blive klogere på, om der skulle være sket nogle forandringer i den henseende.

Graden af tolerance er naturligvis vanskelig at måle ved hjælp af generelle spørgsmåls-formuleringer, eftersom de færreste vil hævde, at de betragter sig selv som deciderede "intolerante". Det bliver da også nemmere – som vi senere vil beskrive – at vurdere elevernes oplevelse af, hvorvidt og hvordan de har rykket sig i forhold til nogle konkrete forestillinger. Der lader faktisk til at "ske noget", når der pludselig står nogle lyslevende repræsentanter for tre religioner i klassen, som har remedier med, og som – med eksempler fra deres eget liv – gerne vil fortælle om, hvad de tror på. Som vi senere skal se, kommer det hele pludselig tæt på, perspektiver ændrer sig, og holdninger rykkes.

Hvis vi alligevel ser på niveauet af elevernes generelle tolerance tilkendegiver langt de fleste respondenter – som altså ikke er specielt overraskende – at det ikke er specielt vigtigt, at dem, de kender og går sammen med, tror på den samme religion som dem selv. Hele 90,6 pct. angiver dette.

Vi stillede også eleverne et andet spørgsmål, som i højere grad handler om, hvorvidt de læner sig op ad en mere inkluderende tilgang – og mere aktivt 'tilstræber' mangfoldighed.

Her mener mere end otte ud af 10, at det er "meget vigtigt", at mennesker med forskellige religiøse holdninger kan leve og arbejde side om side, fx være naboer og venner, 6,0 pct. angiver, at det er lidt vigtigt og 4,9 pct. at angiver, at det er

"ligegyldigt". Blot 0,9 pct. angiver, at man decideret ikke "bør leve side om side" osv. Det 'generelle' niveau af tolerance lader tilsyneladende til at være ret højt. Når eleverne spørges ind til mere konkrete forestillinger – og om de er overraskede over, hvad de møder i forbindelse med besøget – "rykker de sig", som vi senere skal se. Det kan være tegn på, at der eksisterer en del latente holdninger og forestillinger, som "eroderes" i ansigt-til-ansigt-mødet med gæstelærerteamet.

Hvad handlede besøgene om?

Projektet tilbyder besøg med tre forskellige temaer:

Mennesket og Gud, som sætter fokus på:

- Mennesket som skabt af Gud
- Menneskets enestående plads i universet
- Menneskets særlige opgave i verden
- Menneskets ansvar og forpligtelse

Gud og det onde

- Når Gud er god, hvor kommer det onde så fra?
- Guds kamp mod det onde
- Mennesket mellem det onde og det gode

Religiøs praksis

- Religiøs og kulturel praksis
- Den religiøse praksis' formål
- Bøn og gudstjeneste
- Religiøs praksis i hverdagen

Religiøs praksis er det mest populære oplægstema blandt de deltagende skoler i undersøgelsen. Således er det to ud af tre elever (67,1 pct.), der hører om dette. Knap hver fjerde hører om *Mennesket og Gud* og blot 0,8 pct. hører oplæg om *Gud og det onde*.

Hvordan foregår et besøg? I forhold til det mest populære tema, religiøs praksis, er der ofte tale om, at gæstelærerteamet – i forbindelse med deres fremstilling/oplæg – vælger at medbringe bestemte remedier, som på særlig vis illustrerer forskellige aspekter i deres respektive religion: Det kunne f.eks. være Bibelen, Koranen, bederemme, en kalot, Mosebøgerne, bedetæpper eller lignende. I interviewene med de yngste klasser er det netop remedierne, de lægger mærke til, som de fremhæver som noget positivt, som har en stærk symbolsk værdi, og som reelt har gjort dem mere nysgerrige i forhold til at vide mere. Der er løbende under oplægget og efterfølgende mulighed for spørgsmål, som eleverne i nogle tilfælde har forberedt

på forhånd, eventuelt hvis de har arbejdet med henholdsvis kristendom, islam og jødedom i tiden op til besøget. Hele gæstelærerbesøget varer typisk i alt ca. to timer.

Har klasserne tidligere haft besøg af gæstelærerteamet?

Nogle af klasserne har tidligere haft besøg af gæstelærer-teamet. 14,9 pct. af eleverne angiver således, at det er tilfældet. De fleste af de deltagende skoler oplever dog gæstelærer-teamet for første gang.

3. Har besøgene en "virkningshistorie"?

Projektgruppen bag *Din tro, min tro, og hvad vi sammen tror* oplever umiddelbart et større antal bookninger. Til eksempel er antallet af bookninger steget fra ca. 50 bookninger i 2010 til 90 bookninger i 2011. Hvis der derfor ses på antallet af bookninger alene, må projektet anses for at være en succeshistorie.

Spørgsmålet er imidlertid, om besøgene af gæstelærertemaet gør en forskel? Er der tale om – fra elevernes perspektiv - at det er en god, anderledes – men forbigående – oplevelse, eller sætter besøgene reelt nogle spor, når det gælder viden, nye perspektiver og holdninger?

Vi vil i dette afsnit afdække besøgenes betydning og vil særligt sætte fokus på følgende aspekter.

- Selve oplevelsen (tilfredshed med besøget, hvorvidt det var interessant eller ej).
- Har eleverne fået mere viden om de tre monoteistiske religioner (kristendom, islam og jødedom) – også når det gælder forskelle og ligheder?
- Betydning for trosforståelsen og ikke mindst "selvaccepten". Til eksempel: Får man som muslim f.eks. en fornemmelse af, det er okay at være muslim?
- Betydning for respekten. Får man mere respekt for de forskellige religioner?
- Holdningsændringer. Får man nye perspektiver på religion, troende mennesker og ændrer man reelt sine holdninger til troende/religiøse mennesker?
- Bliver man blevet mere nysgerrig over for andre religioner og vil gerne vide mere?

3.1 Hovedparten har en god oplevelse

Hvis vi begynder med at se på den generelle tilfredshed med besøget, er det værd at bemærke, at langt hovedparten udtrykker stor tilfredshed – fra at "det var ok" til "det var rigtig godt":

	Procent
Det var rigtig godt	36,5
Det var ok	54,6
Det var kedeligt/ligegyldigt	5,7
Det ved jeg ikke	3,2
I alt	100

Tabel 6. Hvad synes du generelt om besøget?

Selvom besøgene reelt typisk varer i omegnen af to timer, hvoraf en ret stor del af tiden typisk går med, at eleverne skal sidde stille og høre på de enkelte

gæstelæreres oplæg, er det kun de færreste (5,7 pct.), der oplever, at besøget er "kedeligt/lige gyldigt", eller at de slet ikke har nogen holdning til besøget (3,2 pct.). De fleste elever oplever altså ikke, at besøget går "hen over hovedet på dem", men at det tværtimod er et besøg, som de fleste forholder sig til – og endda forholder sig positivt til.

Jo yngre, man er, jo større "virkningshistorie" har besøgene

Jo yngre, man er, jo bedre synes man om besøgene. Således synes 49,0 pct. af eleverne i 6. klasse "rigtig godt om besøgene", mens tallet for 8. klasse er 32,0 pct.

Den forskel ligger i god forlængelse af eksisterende undersøgelser, som peger på, at gudstroen – og ikke mindst interessen for religiøsitet former sig som et "U". Mange har en stor interesse for det religiøse område og har ligeledes en udviklet gudstro, når man går i 3.-5. klasse (Grube & Østergaard 2008). Når man når hen til efter konfirmationsalderen – typisk i 8. klasse – begynder der at indfinde sig en mere kritisk eller skeptisk tilgang, som reelt også hænger en hel del sammen med udviklingen af en generel evne til at reflektere. I de år, man har travlt med studie/arbejds- og måske familieliv ligger troen fortsat "på hylden", mens en forholdsvis stor gruppe vælger at tage tros-spørgsmålet op igen, når man nærmer sig 40'erne og måske begynder at overveje de mere grundlæggende eksistentielle og religiøse spørgsmål.

I forhold til om respondenterne rent faktisk oplever, at besøgene er interessante, angiver knap hver tredje elev (31,2 pct.), at besøgene er "meget interessante". Hovedparten, mere specifikt 58,2 pct., angiver, at besøgene er "lidt interessante". Blot 11 pct. angiver, at besøgene slet ikke var interessante.

63,2 pct. af eleverne med en muslimsk selvforståelse angiver, at de synes, besøget var "rigtig godt". Blandt elever med en kristen selvforståelse er det 36,5 pct. Muslimerne – der typisk er religiøst afklarede – er væsentligt mere begejstrede for besøget end andre grupper. Det afspejler sig også i, om de synes, besøget var interessant eller ej. Her er det 57,4 pct., der tilkendegiver, at det var "meget" interessant, mens det gælder 29,2 pct. blandt elever med en kristen selvforståelse. Jo større religiøs afklaring, jo større interesse lader der også til at være for besøget.

Lidt interessant er det, at besøgene tilsyneladende også er spændende og relevant for grupper af elever, som ikke vil kategorisere sig selv som religiøse. Ca. fire ud af ti (38,5 pct.) af dem, der angiver, at de "tror på lidt af hvert", og lidt mindre end hver tredje (31,8 pct.) af dem, der angiver sig som ateister, synes besøget var "rigtig godt".

3.2 Gæstelærernes formidling

I de interviews, der foretages 3.-5. klasse i forbindelse med undersøgelsen, giver informanterne udtryk for, at gæstelærer-teamet reelt adskiller sig fra den almindelige undervisning ved, at der ikke alene er en lærer, der taler om, hvad det vil sige at være religiøs på en bestemt måde – men at de får mulighed for at ”komme tæt på” en kristen, muslim og en jøde. Repræsentanter for bestemte religioner, der i løbet af de to timer, besøget varer formår at spille sig selv på banen – med deres egen historie og personligt vinklede anekdoter. Selvom gæstelærerne også bruger en del tid på at formidle fakta, foregår oplægget i en ”jeg-form”, som gør oplægget relevant og vedkommende. De forskellige religioner ”får krop” (Jørgensen 2006).

Det er en anderledes og personlig oplevelse, der gør, at gæstelærerne som udgangspunkt har gode odds i forhold til at fange elevernes opmærksomhed – hvorvidt det så lykkes at fastholde opmærksomheden i løbet af de to timer, sessionen varer, er naturligvis en lidt anden udfordring. Her er brugen af remedier i forbindelse med besøgene et brugbart valg i forbindelse med formidlingen.

Tre piger i 4. klasse formulerer det på denne måde:

- *Den kristne var god, men det var godt, at hun havde nogle ting med, som hun kunne vise os. Men jeg synes, det var lidt mærkeligt, at den kristne havde taget en julekugle med. Det har jo ikke har noget med kirken at gøre. Det ville være sjovere at se nogle af de ting, hun bruger, når hun er i kirken.*
 - *Jøden var god, og det var rigtig godt, at hun viste den der bog med det mærkelige sprog, så man rigtig kunne se den.*
- (Piger, 4. klasse)

For pigerne her i 4. klasse er remedierne gode til at understøtte historierne om den religiøse praksis. De formår også at kunne gennemskue, når det går hen bliver ”useriøst” (ifm. ”julekuglen”) og lidt løsrevet fra, hvad gæstelærerne egentligt tror på, og hvordan de udlever deres tro. Nogle andre informanter i 5. klasse fortæller, at noget af det, de husker allerbedst fra hele besøget, er en jødes brug af bede-remme og kalot. De undrer sig over det og ville gerne vide mere om, hvorfor det er vigtigt for ham, og hvad han skal bruge det til.

Hvis vi overordnet ser på, hvordan 6.-10. klasses-eleverne opfatter gæstelærernes formidling, så mener mere end halvdelen af eleverne (54,2 pct.) altså - ud fra en samlet vurdering – at gæstelærerne er meget gode til at formidle deres budskab, 37,7 pct. mener, at det ”lidt” er tilfældet, og blot 2,5 pct. er decideret uenige i, at det lykkedes for gæstelærerne at formidle deres budskab. Igen her skiller elever med en muslimsk selvforståelse sig betydeligt ud. 77,9 pct. af de muslimske elever synes, at gæstelærernes formidling var ”meget god”, mens det gælder 51,9 pct. blandt elever med en kristen selvforståelse. Sidstnævnte er færre end blandt gruppen af

elever med en ateistisk selvforståelse. Her er det mere end halvdelen (54,5 pct.), der mener, at gæstelærerne var gode til at formidle deres budskab – også selvom gæstelærerteamet som udgangspunkt repræsenterer de tre monoteistiske religioner. Det tyder på, at gæstelærerne formår at appellere ret bredt i forhold til målgruppen af elever.

3.3 Øget viden om de tre religioner

Et vigtigt element i *Din tro, min tro, og hvad vi sammen tror*-projektet er, at eleverne får en grundlæggende viden om, hvad det vil sige at være kristen, jøde eller muslim – for nogle af eleverne er gæstelærer-besøget kulminationen på et længere forløb i skolen, hvor de har arbejdet med de store religioner. Hvad kan vi da sige om elevernes tilegnede viden? Oplever de, at de får mere konkret viden om de tre religioner, som de bliver præsenteret for?

	Kristendom	Islam	Jødedom
Meget	11,0	36,9	42,0
Noget	27,8	28,9	32,5
Lidt	42,6	24,4	21,7
Intet	15,3	7,9	2,3
Ved ikke	3,3	1,9	1,5
I alt	100,0	100,0	100,0

Tabel 7. Elevernes tilkendegivelser af, om de får mere viden om henholdsvis kristendom, islam og jødedom ifm. besøgene.

Eftersom langt hovedparten af eleverne er vokset op med kristendommen som kulturel "baggrundskulisse", og at de – i forbindelse med jul, begravelser og andre begivenheder – i et eller andet omfang er blevet fortrolige med ikke mindst folkekirkens religiøse praksis – er det næppe overraskende, at de fleste elever tilkendegiver, at de får mest viden om de to "fremmede religioner": Islam og jødedom. Den religion, som kun ganske få af eleverne selv tilhører, nemlig jødedommen, er i den forbindelse den religion, som de angiver at få mest viden om.

Generelt er det de yngre elever, eleverne i 6. klasse, der får de største "aha-oplevelser" – også når det gælder kendskabet til den mest udbredte religion blandt eleverne – nemlig kristendommen. Der er måske reelt tale om, at flere elever på dette klassetrin som udgangspunkt har "mindre viden" i rygsækken end de ældre årgange. Det gælder også den konkrete viden, man oplever, man får del i: 15,9 pct. af eleverne i 6. klasse angiver således, at de har fået "meget" mere viden om kristendommen, end de havde før, mens det kun gælder 9 pct. i 8. klasse. 36,6 pct. af 6. classes-eleverne angiver, at de har fået "noget" mere viden om kristendommen, mens det gælder 20,1 pct. af eleverne i 8. klasse.

Muslimer lærer meget om kristendom og jødedom

Gruppen af muslimer er som nævnt den gruppe, der angiver den største "trosforankring". Netop at vide, hvad man tror på, er dog ikke ensbetydende med, at man er lukket for ny lærdom om andre religioner. Således er det mere end hver tredje muslim (34,3 pct.), der angiver, at de får "meget" mere viden om kristendommen og næsten en lige så stor andel, nemlig 29,9 pct. angiver, at de får "noget" mere at vide om kristendommen. Kun tre pct. angiver, at de slet ikke lærer noget om kristendommen.

I forhold til islam, som mange af de muslimske elever er ret fortrolige med, angiver 16,4 pct., at de får "meget" mere at vide om islam og 35,8 pct. "noget". Knap hver fjerde (23,9 pct.) tilkendegiver, at de slet ikke lærer noget om islam i forbindelse med besøget.

61,2 pct. af de muslimske unge tilkendegiver, at de lærer "meget" om jødedommen, 23,9 pct., at de lærer "noget", og blot 1,5 pct. angiver, at de slet ikke lærer noget.

For de muslimske unge gælder det altså for langt hovedparten, at de oplever, at de 2 timers 'gæsteoptræden' reelt spiller en betydelig rolle for deres vidensniveau, når det gælder kristendom og jødedom.

... Og unge med en kristen selvforståelse lærer meget om islam og jødedom

Hvis vi da ser på de elever, der angiver, at de har en kristen selvforståelse, viser der sig et tilsvarende billede – dog med omvendt 'religiøst fortegn'.

I forhold til den religion, denne gruppe elever er mest fortrolige med, nemlig kristendommen, angiver blot otte procent, at de lærer "meget", og 32,9 pct. angiver, at de lærer "noget". En ret stor gruppe, 18,1 pct., angiver, at de "intet" lærer.

Et andet mønster viser sig, når vi ser på den tilegnede viden i forhold til islam og jødedom. Her gælder, at 44,3 pct. angiver, at de lærer "meget" om islam i forhold til den viden, de før havde, og 30,0 pct. angiver, at de lærer "noget" om denne religion. Blot 3,3 pct. giver udtryk for, at de slet ikke lærer noget.

Næsten et tilsvarende mønster viser sig i forhold til et øget kendskab til jødedommen. 43,8 pct. anfører, at de får "meget" mere viden om jødedommen, og 36,2 pct. angiver, at de får "noget" mere viden. Igen er det en forsvindende lille del, blot 1,9 pct., der angiver, at de ikke har lært noget nyt.

Generelt gælder det, at elever med en muslimsk selvforståelse, der er forankrede i forhold til deres eget trosgrundlag og dermed generelt ikke har været specielt opsøgende over for andre religioner, langt overvejende er den gruppe, der lærer mest, fordi de direkte udfordres på deres holdninger og tilgange til det at tro –

noget, som måske ikke rigtigt er sket før.

Kendskabet til ligheder og forskelle mellem de forskellige religioner

Ovenstående gælder en øget viden om de enkelte religioner. Men står det lysende klart for eleverne, hvad lighederne og forskellene er på de forskellige religioner?

En pige i 5. klasse beskriver sin "aha-oplevelse" i forbindelse med besøget:

Hvad overraskede?

- *Det var meget overraskende se, at der var flere af historierne, der går igen i de forskellige religioner – bare med andre navne.*

(Pige, 5. klasse)

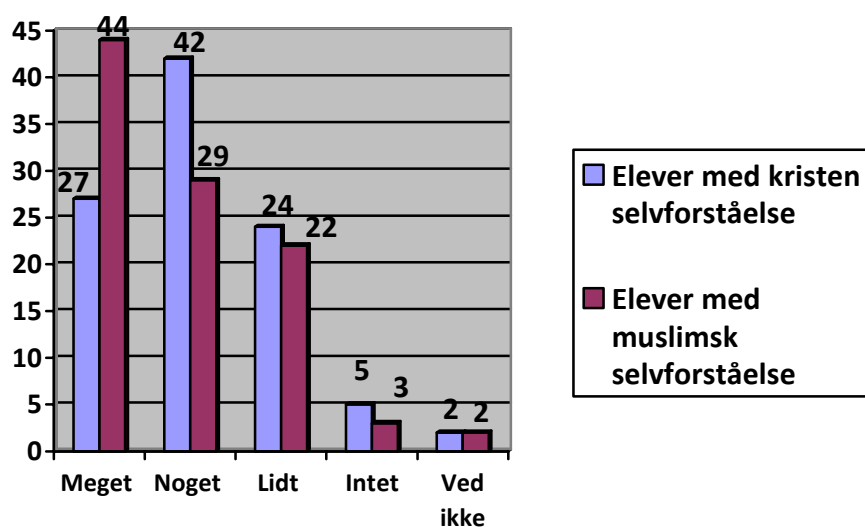
Det gjaldt så en pige i 5. klasse. Spørgsmålet er, om oplæggene i 6.-10. klasse er blevet præsenteret på en sådan måde, at eleverne har en god fornemmelse for, hvad der er fælles for kristendommen, islam og jødedommen, f.eks. at der i alle tre religioner er fælles referencer til det, som kristendommen benævner Det Gamle Testamente og til en grundlæggende monoteistisk opfattelse? Eller er der snarere tale om, at eleverne oplever, at det ikke rigtigt har været soleklart, hvad der er forskel på de tre religioner?

	Meget	Noget	Lidt	Intet	Ved ikke
Jeg fik mere viden om lighederne mellem de forskellige religioner	26,2	37,4	25,5	6,0	4,0
Jeg fik mere viden om forskelle mellem de forskellige religioner	20,8	35,3	34,0	5,6	3,6

Tabel 8. Angivelse af i hvor høj grad respondenterne oplever, at besøgene gav dem mere viden om ligheder og forskelle mellem de forskellige religioner.

Det ligger uden for undersøgelsens rammer præcist at "efterkontrollere", om eleverne nu også har fået et præcist billede af, hvad der er henholdsvis er fælles for og adskiller de tre religioner. Ovenstående giver derfor et billede af elevernes egen opfattelse af deres øgede viden om ligheder og forskelle. Her kan det konstateres, at det kun er et absolut mindretal af eleverne, i begge tilfælde fem-seks pct., der tilkendegiver, at de slet ikke har fået en større forståelse for, hvad der reelt er fælles for og adskiller religionerne.

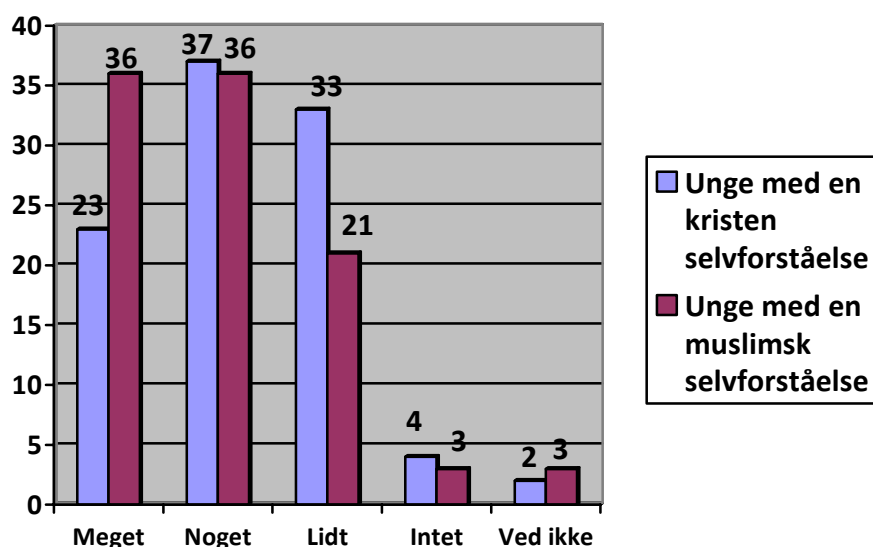
Det viser sig, at der er en anelse forskel på vidensniveauet afhængigt af, om vi ser på gruppen af unge med henholdsvis en kristen eller med en muslimsk selvforståelse.

Figur 1. Jeg fik mere viden om lighederne mellem de forskellige religioner

Som det ses af figuren, oplever unge med en muslimsk selvforståelse i højere grad, at de får et større kendskab til lighederne mellem de forskellige religioner.

Nogenlunde det samme billede viser sig, når vi ser på, om der skulle være nogen forskel på, hvordan henholdsvis elever med en muslimsk eller kristen selvforståelse angiver, at de har fået mere viden om forskellen på religionerne.

Figur 2. Jeg fik mere viden om forskellene på de forskellige religioner.

Også her gælder det, at elever med en muslimsk selvforståelse reelt tilegner sig en større viden om de forskellige religioner.

3.4 Besøgene og udviklingen af en individuel trosforståelse

Projektet har overordnet til hensigt at give et bidrage til det, man kunne kalde elevernes "religiøse dannelse". Det skal ikke forstås på den måde, at det er meningen, at eleverne skal tro "mere" eller "mindre" eller for den sag skyld tro på noget bestemt, men at de i højere grad bliver i stand til at navigere i et multireligiøst samfund – f.eks. ved, at de udvikler en større forståelse for, hvad de tror på – eller ikke tror på – at de med andre ord i højere grad bliver "selvrefleksive" – og på den baggrund får en større forståelse for deres tro og dermed i højere grad kan indgå i en konstruktiv dialog de mange forskellige religiøse strømninger i samfundet.

I dette afsnit vil vi se på, om eleverne reelt oplever, at de opnår en større individuel trosforståelse – og måske reelt også en større accept af den religion, de selv tilhører. Spørgsmålet er, om oplæggene og den efterfølgende debat i klassen som udgangspunkt gør dem mere "selvrefleksive" og mere opmærksomme på deres egen tro og livstolkning.

Det viser sig, at knap hver tredje (27,7 pct.) oplever "meget" eller "noget", at besøget gør dem mere opmærksomme på deres tro. 15,7 angiver, at de får en lidt større opmærksomhed på deres tro, og 28,6 pct. oplever ikke, at besøget gør en forskel på dette område.

Taget i betragtning at besøget i gennemsnit varer to timer, er det tankevækkende, at i alt knap halvdelen (43,4 pct.) af eleverne angiver, at det sætter gang i så mange tanker og refleksioner, at de decideret overvejer deres ståsted og livstolkning.

Det lader til, at de yngre klasser er udpræget mere opmærksomme på og gør sig tanker om, hvordan besøgene påvirker deres egen tro (eller ikke-tro). 21,7 pct. af eleverne i 6. klasse er blevet "meget" mere opmærksomme på, hvad de tror på, og 23,8 pct. angiver, at besøgene slet ikke har betydet, at de er blevet mere afklarede i forhold til deres individuelle religiøse ståsted. I 8. klasse forholder det sig anderledes - 7,1 pct. er blevet meget mere opmærksomme på, hvad de tror på (eller ikke tror på), og 44,4 pct. angiver, at besøgene ikke har gjort nogen forskel i forhold til, hvad de tror på eller ikke tror på. At netop 8. klasse er et klassetrin, hvor den enkeltes livstolkning er væsentligt mindre "formbar" bekræftes af andre undersøgelser (Grube & Østergaard 2010, Munksgaard & Østergaard 2008). I forbindelse med konfirmationsforberedelsen er der dialogpartnere, der tager initiativ til samtaler omkring gudstro. Disse dialogpartnere begynder at forsvinde, jo ældre klassetrin, der er tale om.

Elever med en muslimsk selvforståelse bliver mere opmærksomme på, hvad de selv tror på

Hvordan ser det ud for elever med en muslimsk selvforståelse? 38,5 pct. af de unge med en muslimsk baggrund bliver mere opmærksomme på, hvad de selv tror på hvor procentdelen for elever med en kristen selvforståelse ligger på 9,6 pct.

Hvis vi mere direkte ser på, hvordan trosudviklingen ser ud i forhold til der, hvor man umiddelbart befinder sig rent trosmæssigt (som ikke vil være et "førbillede", eftersom besøget i sig selv naturligvis også har været med til at påvirke dette), tegner der sig følgende billede:

	Procent
Jeg ved præcist, hvad jeg tror på	47,8
Jeg ved sådan nogenlunde, hvad jeg tror på	28,9
Jeg har mange spørgsmål om tro	26,1
Jeg synes, det er svært at tro	14,7
Jeg tror ikke rigtigt på noget	10,6

Tabel 9. "Jeg blev mere opmærksom på, hvad jeg selv tror på (eller ikke tror på)" – fordelt på niveau af trosafklaring

Jo mere afklaret, eleverne er – som oftest vil det være elever med en muslimsk selvforståelse – jo mere opmærksomme bliver de også på, hvad de selv tror på. Som vi senere skal se, medfører dette langt fra at gruppen bliver "fastlåst" i denne afklaring. Tværtimod tyder det på, at netop den gruppe, som bedst kan beskrive, hvad de tror på – også får mest respekt for henholdsvis kristendom og jødedom.

Er det blevet mere legitimt at tro på noget bestemt?

Tro er ikke et tabu for unge. Det er heller ikke specielt problematisk at melde klart ud til sine venner og forældre, hvad man tror på – som det f.eks. sker i forbindelse med konfirmationsforberedelsen. Her vælger flertallet af unge at blive konfirmeret – ikke fordi de først og fremmest kunne tænke sig at få eksempelvis gaver og fester – men fordi de faktisk godt kunne tænke sig udadtil at manifestere, hvad de tror på (Munksgaard & Østergaard 2008). Selvom tro ikke er et tabu blandt de unge selv, er der næppe nogen tvivl om, at f.eks. medierne kan fremstille unge som henholdsvis tilhørende en majoritets- og en minoritetsreligion, og hvor det måske i nogle tilfælde ikke fremstilles som lige legitimt at tilhøre minoritetsreligionen som majoritetsreligionen.

Hvad gør besøget ved den enkeltes opfattelse af, om det man tror på, er okay eller ej? Betyder det noget, at man f.eks. som elev med en muslimsk selvforståelse kan spejle sig i en voksen, der fortæller om det at være muslim? Noget kunne tyde på

det.

	Procent
Meget	21,9
Noget	15,5
Lidt	15,7
Intet	28,6
Ved ikke	18,3
I alt	100,0

Tabel 10. Jeg opdagede, at det er i orden, hvad jeg selv tror på.

Som udgangspunkt er der en forholdsvis stor gruppe af elever, som reelt oplever, at det er blevet mere okay at have en bestemt tro. Ved at de ansigt-til-ansigt er blevet præsenteret for henholdsvis en kristen, muslim og en jøde, spejler de sig på en eller anden måde i dette og erkender, at det også er helt okay at have en given tro.

Særligt unge med en muslimsk selvforståelse angiver dette. Hele 74,2 pct. af elever med muslimsk baggrund angiver, at de "meget" eller "noget" har opdaget, at det er i orden, hvad de selv tror på – til sammenligning med 37,0 pct. af elever med en kristen selvforståelse.

3.5 Øget respekt for religiøse mennesker

Et af formålene med *Din Tro, min tro, og hvad vi sammen tror*, er, at eleverne opnår en erfaring af, at religioner er forskellige, at det er okay at tro på noget bestemt, og at man måske tilmed kan få respekt for mennesker, der tror på noget andet end en selv. I dette afsnit vil vi se på, hvad ansigt-til-ansigt-mødet med tre forskellige religioner betyder for den respekt, som eleverne generelt nærer i forhold til religiøse mennesker:

	Meget	Noget	Lidt	Intet	Ved ikke	I alt
Jeg har fået mere respekt for muslimer	33,3	17,5	16,0	19,7	13,4	100,00
Jeg har fået mere respekt for jøder	26,9	19,6	18,1	20,7	14,7	100,0
Jeg har fået mere respekt for kristne	24,6	18,3	15,7	24,8	16,6	100,0

Tabel 11. Angivelse af besøgets betydning for respekten for henholdsvis muslimer, jøder og kristne.

Som det ses, lader det til, at "der sker noget", når det gælder udviklingen af respekt

for de enkelte religioner. Særligt lader det til, at respondenterne får en større respekt for muslimer, dernæst jøder og endelig kristne. Respekten forøges dog i forhold til alle tre religioner. Hvis vi ser på forskellen på henholdsvis gruppen af muslimske elever og gruppen af elever med kristen selvforståelse tegner der sig følgende billede:

	Meget	Noget	Lidt	Intet	Ved ikke	I alt
Kristen selvforståelse	29,1	18,0	15,0	22,8	15,0	100,00
Muslimsk selvforståelse	66,2	9,2	1,5	13,8	9,2	100,00

Tabel 12. Jeg har fået mere respekt for muslimer.

Interessant er det at se, at såvel elever med en kristen som en muslimsk selvforståelse angiver, at de har fået mere respekt for muslimer. Det gælder faktisk særligt blandt muslimske elever, der på den baggrund reelt oplever, at de som gruppe – via gæstelærer-besøget – har fået en anseeligt større ”selvrespekt”.

	Meget	Noget	Lidt	Intet	Ved ikke	I alt
Kristen selvforståelse	24,5	17,3	13,9	27,9	16,3	100,0
Muslimsk selvforståelse	46,2	20,0	10,8	7,7	15,4	100,0

Tabel 13. Jeg har fået mere respekt for kristne.

Nogenlunde tilsvarende mønster viser sig, når vi på ser på de to gruppers perspektiver på respekten for kristne. Her har gruppen med en muslimsk selvforståelse i nævneværdig grad fået en øget respekt for kristne. Det gælder også gruppen med en kristen selvforståelse, men altså i endnu højere grad gruppen af muslimske unge. Det lader til, at jo mere forankret, man er i sin egen religiøse overbevisning – jo mere interesserer man sig også for andre religioner – og – lader det til – jo mere respekt får man også for andre religioner.

	Meget	Noget	Lidt	Intet	Ved ikke	I alt
Kristen selvforståelse	26,4	20,7	15,4	23,1	14,4	100,0
Muslimsk selvforståelse	45,3	18,8	7,8	14,1	14,1	100,0

Tabel 14. Jeg har fået mere respekt for jøder

Det samme gør sig gældende for respekten for jøder. Begge grupper udtrykker, at de har fået større respekt for jøder – men den gruppe, der angiver, at de har opnået den største respekt, er gruppen af muslimer, der – som tidligere nævnt – som

udgangspunkt har den mest markante trosmæssige forankring.

3.6 Mange bliver positivt overraskede over troende mennesker

Det er interessant at se på, hvorvidt respondenterne rykker på deres holdninger til "troende mennesker" – mere specifikt i forhold til, hvad de forventede på forhånd. Her lader det til, at flertallet af respondenterne rent faktisk oplever, at de får sig en positiv overraskelse, når det gælder mødet med troende mennesker. Knap 44,2 pct. oplever, at de blev meget positivt overrasket over troende menneske, 27,1 pct. oplever, at de blev lidt overraskede – og knap hver femte tilkendegiver, at de slet ikke blev positivt overraskede. Det lader altså til, at de respondenterne på en eller anden måde var i besiddelse af nogle bestemte forventninger – og måske fordomme – som altså blev nedbrudt i forbindelse med besøget.

Måske ser en religiøs ikke ud, som man forestiller sig?

De enkelte besøg indledes ofte med, at eleverne skal gætte, hvilken af gæstelærerne der er henholdsvis kristen, muslim og jøde. Og de gætter ret ofte forkert – fordi de som udgangspunkt forventer, at f.eks. "muslimen vil være mørkere i huden", og jøden måske "vil have noget specielt tøj på". Det kan derfor være relevant at spørge mere direkte ind til, om besøget er med til at påvirke elevernes forestillinger om, hvordan repræsentanter fra de forskellige religioner 'ser ud' eller 'opfører sig'.

En pige i 5. klasse formulerer det på denne måde:

Jeg havde ikke regnet med, at det var damen, der var muslimen. Jeg havde troet, det var den mørke mand.

Hvad tænker du om det?

At det ikke kun er mørke mennesker, der kan være muslimer. Det kan også være lyse og helt almindelige mennesker. Det overraskede mig.

(Pige, 5. klasse)

Vi spurgte ind til, om repræsentanterne fra de tre religioner var, som eleverne forestillede sig, at han/hun ville være:

	Meget/noget	Lidt	Intet	Ved ikke	I alt
Jøden var, som jeg på forhånd forestillede mig, han/hun ville være.	43,5	39,7	17,0	14,4	100,0
Den kristne var, som jeg på forhånd forestillede mig, han/hun ville være	52,1	25,8	11,5	10,6	100,0
Muslimen var, som jeg på forhånd forestillede mig, han/hun ville være	39,4	29,7	20,8	10,2	100,0

Tabel 15. Angivelse af om "Jøden/den kristne/muslimen var, som jeg på forhånd forestillede mig, han/hun ville være."

Som det ses, er der en del forestillinger, som bliver bekræftet (hvilket lige så vel kan være for det gode og det mindre gode), men der er også en del "forstyrrelser" i billedet – f.eks. mener hver femte (20,8 pct.), at muslimer slet ikke var, som man havde forestillet sig.

Den religiøse praksis har mange facetter

Hvad er det så mere konkret, at respondenterne bliver overraskede over – hvilke erfaringer eller erkendelser får de? Et af de elementer, der sættes fokus på i undersøgelsen er, hvorvidt respondenterne får påvirket deres måske forudfattede meninger om, hvad det måske vil sige at tilslutte sig en bestemt religion.

	Meget/noget	Lidt	Intet	Ved ikke	I alt
Jeg opdagede, at kristne kan udleve deres tro på mange måder	42,1	33,6	12,8	11,5	100,0
Jeg opdagede, at muslimer kan udleve deres tro på mange måder	57,0	25,7	9,5	7,8	100,0
Jeg opdagede, at jøder kan udleve deres tro på mange måder	52,2	29,1	9,1	9,7	100,0

Tabel 16. "Jeg opdagede, at kristne/muslimer/jøder kan udleve deres tro på mange måder"

Generelt udtrykkes der et vist overraskelsesmoment – størst i forhold til den muslimske praksis. Man bliver måske konkret præsenteret for en muslim, som har en religiøs praksis, som man ikke lige havde forestillet sig. Igen er det de muslimske elever, der får de største aha-oplevelser – og faktisk mest interessant i forhold til den religion, de selv tilhører. Her det mere end halvdelen, 55,4 pct., der oplever, at muslimer kan udleve deres tro på mange måder – hvilket måske også er medvirkende til, at en stor gruppe af elever med en muslimsk selvforståelse oplever en større "selvaccept".

Et nyt syn på troende mennesker

Nogle piger i 5. klasse opsummerer, hvad de lærte af besøget på deres skole:

- Jeg synes, det er nemmere at forstå andre ud fra deres tro.
- At religion kan være vigtigt for folk. At det er en stor del af deres liv.
- Det betyder at man bedre kan forstå andre folk.
- Jeg tror også jeg vil være bedre til at respektere andre for deres tro, selvom man ikke tror det samme.
- Man kan godt leve sammen og have det sjovt sammen, selvom man ikke har den samme tro.

(Piger, 5. klasse)

Hvis vi vælger at zoome lidt ud, har eleverne så generelt oplevet at få et nyt syn på

troende mennesker? Det lader til, at en ret stor gruppe af elever har fået nye perspektiver på det at være troende:

	Procent
Meget	15,4
Noget	21,4
Lidt	32,9
Intet	22,3
Ved ikke	8,0
I alt	100,0

Tabel 17. Jeg har fået et andet syn på troende mennesker

Mere specifikt angiver flertallet – i varierende grad – at gæstelærerbesøget giver dem et nyt syn på troende mennesker. Blot hver femte angiver, at besøget slet ikke har ”rykket” dem på dette område. Her gør det samme mønster sig gældende – gruppen af muslimske elever, at de ”meget” har fået et andet syn på troende mennesker. Blot 13,9 pct. af elever med en kristen selvforståelse mener det samme.

Nedenstående tabel specificerer, hvilke grupper af religiøse mennesker man i særlig grad har fået et andet syn på:

	Meget/noget	Lidt	Intet	Ved ikke	I alt
Jeg har fået et andet syn på muslimer	41,6	27,1	23,2	8,2	100,0
Jeg har fået et andet syn på kristne	20,8	29,9	39,6	9,7	100,0
Jeg har fået et andet syn på jøder	33,2	33,7	22,0	11,1	100,0

Tabel 18. ”Jeg har fået andet syn på muslimer/kristne/jøder”.

3.7 Oplevelsen af ansigt-til-ansigt-mødet

Som udgangspunkt er det ikke noget, eleverne oplever hver dag: At se en kristen, muslim og en jøde – og da slet ikke, at de tre religiøse repræsentanter sidder over for hinanden i samme lokale og fører en samtale. Hvordan fungerer dette som oplevelse i forhold til en skolehverdag, hvor man måske i høj grad læser om og arbejder med de tre religioner – men måske kun sjældent får et ansigt-til-ansigt-møde?

For knap en tredjedel af eleverne lader besøget reelt til at have sat sit aftryk: For i alt 31,9 pct. er det en ”vis” oplevelse eller en ”stor” oplevelse at ”se en jøde, muslim og en kristen snakke sammen”. For knap tre ud af 10 (27,6 pct.) er oplevelsen

væsentligt mindre. For knap hver tredje (31,5 pct.) sætter oplevelsen tilsyneladende slet ikke spor.

En stor oplevelse at se en jøde, muslim og en kristen snakke sammen – især for muslimske elever

Det lader til, at gæstebesøget – og ansigt-til-ansigt-mødet – særligt er noget, der bryder med de muslimske elevers erfaringshorisont. 50,0 pct. angiver, at det er en stor oplevelse at opleve ansigt-til-ansigt-mødet, mens det gælder for 14,4 pct. blandt elever med en kristen selvforståelse. Det er med andre ord ikke en hverdagsoplevelse for elev med en muslimsk selvforståelse at opleve dette møde – og det er formentligt også derfor, som vi tidligere har set, at videnstilegnelsen, respekten og de nye perspektiver angives desto større.

3.8 Får de en større nysgerrighed efter at vide, hvad mennesker tror på og at lære religiøse mennesker at kende?

Én ting er, at eleverne her og nu ændrer holdninger og perspektiver på religiøse mennesker og andre religioner, men er det muligt at sige noget om, hvordan besøget påvirker deres generelle nysgerrighed i forhold til emnet, og hvorvidt eleverne kunne tænke sig at lære religiøse mennesker at kende – hvilket også siger noget generelt om, hvilke konsekvenser besøget har for 'sammenhængskraften':

	Procent
Meget	13,4
Noget	18,6
Lidt	27,1
Intet	29,4
Ved ikke	11,5
I alt	100,0

Tabel 19. Besøget har gjort mig nysgerrig efter at vide mere om, hvad mennesker tror på.

Mere end hver tiende elev er blevet "meget" mere nysgerrig efter at vide mere om, hvad mennesker tror på, knap halvdelen (45,7 pct.) er "noget/lidt" mere nysgerrige. Knap hver tredje (29,4 pct.) oplever ikke, at de er blevet mere nysgerrige. Særligt de muslimske elever – 33,8 pct. - er blevet "meget" mere nysgerrige, men værd er det også at bemærke, at de blandt elever, der har en ateistisk selvforståelse, er der 10,9 pct., som er "noget" mere nysgerrige, og 25 pct. er "lidt" mere nysgerrige.

Nysgerrighedsaspektet – om man simpelthen har fået mere mod og lyst til at stille spørgsmål til, hvad mennesker tror på – lader også til at slå mere igennem i 6. klasse. Her er det knap hver tredje, 27,1 pct., der er blevet mere nysgerrige i forhold til at undersøge, hvad mennesker tror på. Til sammenligning er det væsentligt færre, 15,1 pct., som i 8. klasse giver udtryk for, at de er blevet mere nysgerrige i forhold til, hvad der er på spil i forhold til andre mennesker tro på. Lysten til at

opsøge et menneske med en religiøs baggrund er også mere gennemgribende i 6. klasse. En femtedel, 20,6 pct. af 6. classes-eleverne oplever, at besøgene har gjort dem væsentligt mere nysgerrige efter f.eks. at lære en kristen, muslim eller en jøde bedre at kende. Interessen herfor er tilsvarende mindre i 8. klasse. 9,2 pct. giver her udtryk for det samme ønske.

Besøget gør ikke alene eleverne mere nysgerrige i forhold til at lære mere om, hvad mennesker tror på – for nogle af eleverne giver det også anledning til en nysgerrighed i forhold til at lære religiøse mennesker at kende.

	Procent
Meget	11,0
Noget	13,6
Lidt	31,3
Intet	28,1
Ved ikke	16,0
I alt	100,0

Tabel 20. Besøget har gjort mig mere nysgerrig i forhold til at lære religiøse mennesker at kende

Tallene her svarer nogenlunde til tallene i den sidste tabel – en forholdsvis stor gruppe – med varierende tilslutning – angiver, at de er blevet nysgerrige i forhold til at lære religiøse mennesker at kende. Ansigt-til-ansigt-møderne med gæstelærerne skaber altså grobund for og motivation til nye ansigt-til-ansigt-møder.

Får eleverne mere lyst til at snakke med andre om tro og religion?

To piger i 4. klasse fortæller:

Hvad kan i bruge det til, I har lært i dag?

- Man kan fortælle andre, der ikke ved noget om de andre religioner, hvordan det er.

Det er godt at vide mere om de andre religioner så det ikke altid kun er kristendom.

- Jeg kunne godt tænke mig at være mere kristen.

- Det gad jeg også godt.

- Jeg ved godt noget om bibelen, men det ville være godt at vide, hvordan man skal bede, når man ikke bare vil bede Fadervor.

- Er der f.eks. noget, man ikke må spise inden for kristendommen?

(Piger, 4. klasse)

Der skal som udgangspunkt "en hel del" til, før oplevelsen med gæste-lærerteamet gør et så stort indtryk, at man ønsker at snakke med sine forældre eller venner om oplevelsen. Det forhold, at man rent faktisk ønsker at fortælle sine relationer om oplevelsen, kan være en god indikation på, om man som elev reelt er blevet "rykket" så meget i forbindelse med gæstelærer-teamet, at man på en eller anden måde i

højere grad har lyst til at engagere sig i religiøse og eksistentielle samtaler.

	Procent
Meget	10,8
Noget	13,4
Lidt	26,8
Intet	33,5
Ved ikke	15,4
I alt	100,0

Tabel 21. Besøget har givet mig mere lyst til at snakke med andre om tro og religion

Mere end hver tiende elev (10,8 pct.) angiver, at det kunne være godt i højere grad at snakke med andre om tro og religion. Ligeledes hver tiende angiver, at det i en vis grad kunne være interessant, lidt mere end hver fjerde (26,8 pct.) synes, det kunne være lidt relevant – og ca. hver tredje oplever ikke, at de har fået mere lyst til at snakke om tro og religion. Men for det store flertal gælder det altså, at gæstelærerbesøgene reelt giver anledning til at ville snakke om tro og religion. Det siger altså også noget om, at det konstruktive i projektet har en vis positiv spredningseffekt.

4. Opsummering

Hvert år besøger flere gæstelærerteams bestående af en kristen, muslim og en jøde en række skoler i København. Formålet er at medvirke til, at eleverne udvikler en større respekt, tolerance og forståelse for egen og andres religioner.

Lykkes projektet så? Er der tale om to timers forbigående undervisning, som går "hen over hovedet" på eleverne? Denne evaluering peger på, at det langt fra er tilfældet. Gæstelærer-teamet gør rent faktisk en ret betragtelig forskel, både når det vi taler om kundskab om andre religioner og i forhold til at man udvikler en større tolerance og respekt for andre religioner, en større "selvaccept", og at man grundlæggende bliver overrasket på en positiv måde og reelt ændrer sit perspektiv på troende mennesker.

Hvis vi opsummerer resultaterne i stikordsform, tegner der sig følgende overordnede billede:

Om besøgene

- Mere end hver tredje (36,5 pct.) af eleverne angiver, at besøget var "rigtig godt". 49 pct. af eleverne i 6. klasse angiver dette – til sammenligning 32,0 pct. i 8. klasse.
- Hver tredje elev (31,2 pct.) angiver, at besøgene er "meget interessante".
- Halvdelen (54,2 pct.) mener, at gæstelærerne er gode til at formidle deres budskab.

Viden

- 11 pct. angiver, at de får "meget" viden om kristendommen. Særligt elever med en muslimsk selvforståelse angiver dette.
- 36,9 pct. angiver, at de får "meget" viden om islam. Særligt elever med en kristen selvforståelse angiver dette.
- 41,0 pct. angiver, at de får "meget" viden om jødedom. Det gælder særligt for elever med en muslimsk selvforståelse.
- 63,6 pct. tilkendegiver, at de fik "meget" eller "nogen" viden om lighederne mellem de forskellige religioner. Særligt elever med en muslimsk selvforståelse.
- 56,1 pct. anfører, at de fik "meget" eller "nogen" viden om forskellene mellem de forskellige religioner. Særligt for elever med en muslimsk selvforståelse.

Udvikling af egen trosforståelse og "egenaccept"

- 27,7 pct. af respondenterne oplever meget/noget, at de i højere grad bliver opmærksomme på deres egen tro – hvad enten der så er tale om, at de udvikler en 'større tro' eller en større 'ikke-tro'
- 21,9 pct. angiver, at de har fundet ud af, at det er i orden, hvad de selv tror på.

Respekt og forandring af perspektiver

- 33,3 pct. har fået "meget" mere respekt for muslimer.
- 26,9 pct. har fået "meget" mere respekt for jøder.
- 24,6 pct. har fået "meget" mere respekt for kristne.
- 44,2 pct. oplever, at de blev "meget" positivt overraskede over troende mennesker.
- 42,0 pct. opdagede, at kristne kan udleve deres tro på mange måder (meget/noget).
- 57,0 pct. opdagede, at muslimer kan udleve deres tro på mange måder (meget/noget).
- 52,2 pct. opdagede, at jøder kan udleve deres tro på mange måder (meget/noget).
- 31,9 pct. oplevede, at det var en vis eller en stor oplevelse at se en jøde, muslim og en kristen snakke sammen.
- 36,8 pct. har fået et nyt syn på troende mennesker (meget/noget).
- 41,6 pct. har fået et andet syn på muslimer (meget/noget).
- 20,8 pct. har fået et andet syn på kristne (meget/noget).
- 33,2 har fået et andet syn på jøder (meget/noget).

Udvikling af nysgerrighed og lyst til samtale om tro og religion

- 32 pct. er blevet mere nysgerrige efter at vide mere om, hvad mennesker tror på.
- 24,6 pct. har fået mere lyst til at lære religiøse mennesker at kende.
- 24,8 pct. af eleverne angiver, at besøget giver dem mere "meget" eller "noget" lyst til at snakke med andre om tro og religion.

Der er særligt to grupper, for hvem besøgene gør den største forskel. Hvis vi ser på den generelle tilfredshed, er det særligt de yngste klasser, der udtrykker en stor tilfredshed – som udgangspunkt er det en årgang, for hvem gudstroen er større end hos ældre elever, og for hvem det at tro vækker nysgerrighed og undren.

Den anden gruppe er gruppen af elever med muslimsk selvforståelse – for denne gruppe er gæstelærerbesøget måske første gang, de for alvor præsenteres for andre

religiøse overbevisninger, og eftersom de oplever, at det foregår på en troværdig og relevant måde, vækker det både respekt og individuel stillingtagen.

Er der noget, der kan optimeres?

Ud fra undersøgelsen kan der peges på følgende ting, som det ville være værd at se på, om det var muligt at optimere.

Brug af flere "religiøse remedier" i forbindelse med oplæggene. Det skaber hurtigt en nysgerrighed, en fortrolighed og en lyst til at lære mere. En pige i 5. klasse formulerer det på denne måde:

Var der noget, de kunne gøre anderledes?

- *Altså, jeg tænker på om de kunne have taget mere med og vise.*
- *Jeg gad godt at have set muslimens kompas (i forhold til at finde bederetningen, red.).*

Så det med at se noget, de viser. Er det godt?

- *Ja, det var godt at se deres hat, korset, bedetæppet osv.*
- *Det kunne f.eks. have været sjovt at se hvordan de beder, det er nemlig meget forskelligt. Især jøden og muslimen.*

(Pige, 5. klasse)

Dialog i klasserne efterfølgende. Vi fandt – særligt i forbindelse med interviewene ud af – at besøget satte rigtig mange spørgsmål og tanker i gang hos eleverne – også af identitetsmæssig art: Hvem er jeg, og hvad tror jeg på? Det er vigtigt, at besøget ikke efterlader et "tomrum", men at der følges op med en dialog i klassen i forhold til: Hvad har jeg lært? Hvad forstår jeg bedre i forhold til mig selv? Særligt for elever med en muslimsk selvforståelse – der måske for første gang træder ud af deres religiøse "comfort zone" og direkte præsenteres for nogle mennesker, som tror på noget andet end dem selv, er det vigtigt, at der foregår en "efterbearbejdning" af de spørgsmål, de måtte have.

Større brug af "hvorfor". Taget i betragtning at mange elever i forbindelse med besøget undrer sig og får ændret deres perspektiver – er det vigtigt, at de ændringer sættes ind i et refleksivt rum. Nogle af gæstelærerne bruger en del tid på beskrive, *hvad* de gør, og *hvordan* de gør det – men nogle af eleverne vil faktisk også gerne vide noget om, *hvorfor* de gør det og dermed blive væsentligt mere afklaret på: Jamen, hvorfor er religionerne egentlig forskellige, hvorfor vil religiøse egentlige bede, og hvorfor er det vigtigt at holde fri på helligdage? Her kunne det også være relevant at inddrage brudstykker af troshistorien: Hvorfor blev gæstelæreren egentlig religiøs, og hvilke overvejelser gjorde man sig i forbindelse hermed?

At udarbejde en enkelt illustrativ øvelse, hvor man bruger kroppen. De fleste af besøgene foregår ved, at gæstelærer-teamet holder et oplæg, der er mulighed for løbende dialog, og efterfølgende spørgsmål. Der er imidlertid meget "sidde og være stille tid" – og eftersom meget forskning peger på, at læring ofte finder sted ved at bruge kroppen og være interaktiv, ville det måske være en god idé i højere grad at benytte sig af dette (Munksgaard 2011, Moser 2000).

Der er næppe nogen tvivl om, at *Din tro, min tro, og hvad vi sammen tror* må betegnes som en reel succeshistorie. Med yderligere justeringer kunne projektet blive endnu mere relevant på folkeskoler og privatskoler – og måske også på skoler uden for hovedstadsområdet. Der er tale om et projekt, som for alvor rykker på elevers medborgerskabsforståelse og "religiøse dannelse", og den fortjener en endnu større udbredelse.

Litteraturliste:

Fredens, K. (2000): *Liv og læring – i pædagogiske kontekster*, Pædagogisk Bogklub

Grube, K. & Østergaard, S. (2008): *Betweenagere? – et studie af 3.-5. classes hverdagsliv*, Ungdomsanalyse nu

Grube, K. & Østergaard, S. (2010): *Aktiviteter tiltrækker, relationer fastholder – måske*, Ungdomsanalyse.

Jørgensen, P. S. (2006): *Den relationsorienterede lærer* fra antologien: Relationer i skolen, Billesø & Balle

Munksgaard, S. & Østergaard, S. (2010): *Mere end blot forberedelsen til en fest ...*, Ungdomsanalyse.nu

Munksgaard, S. S. (2011): *Just Do It – Drengene og konfirmationsforberedelse*, Forlaget Ungdomsanalyse.nu

Moser, T. (2000): *Skaber fysisk aktivitet kloke og selvsikre mennesker? Myter og fakta rundt forbindelsen mellem motorikk, kognitiv læring og selvbilde*. Sport & Psyke 23/24, 14-22